

2. Архів Коша Нової Запорозької Січі. – К., 1998. – Т. 1.
3. Голобуцький В.О. Запорізька Січ в останні часи свого існування (1734 – 1775 рр.). – Дніпропетровськ, 2004.
4. По жалобе жителей слободки Пушкаровка о захвате запорожских разных куреней козаками их земель, грабеж сена и проч. и притом нанесении побоев // ЦДДАУ. – Ф. 229. – Оп.1. – Спр. 205.
5. Скальковский О. Несколько документов к истории гайдамащины // Киевская старина – 1885. – Т. 13. – № 10.
6. Флоровський А.В. Депутаты Войска Запорожского в Законодательной Комиссии. 1767 г. – Одеса, 1912.

Володимир Ратанчук (Дніпропетровськ), кращезнавець,
науковий співробітник
ГО Інститут суспільних досліджень

Козацькі зимівники II пол. XVIII ст. території Середнього Присамар'я (за писемними та картографічними матеріалами)

Землі Присамар'я завдяки своїм родючим чорноземам, великій кількості звірини в лісах та риби в річках і озерах з давніх-давен приваблювали землеробів та промисловиків. Незважаючи на загрозу постійних татарських набігів, у XVII і особливо XVIII ст. на землях Присамар'я, що в період Нової Січі входили до складу Самарської паланки, з'являється багато козацьких зимівників. Осівши тут на постійне проживання, зимівчани починали вести своє господарство – займалися рільництвом, засіваючи розорані степи, вирощували худобу, розводили бджіл, рибалили. Самарська паланка, нарівні з Протовчанською паланкою, була однією з найбільш заселених паланок Вольностей, в якій були містечка, села, хутори, зимівники. Велика кількість зимівників на Самарі показана, зокрема, на "Достоверной Ландкарте меж рек Днепра и Донца на расстояниях от устья Самары до Изюма и Луганской станицы сочиненной 1750 году в мае месяце".

У 1770-х роках XVIII ст., після зруйнування Підпільненської Січі, на місці багатьох козацьких зимівників були засновані державні слободи або ж ці слободи були утворені шляхом об'єднання зимівників певної місцевості в одне ціле. В останньому випадку планувалось "рассеяных зимовниками запорожцев, как они бессемейно поселения имеют все в изобретенных выгодных для себя местах, свесть по несколько в самые удобнейшие и по дороге местоположения для заведение деревень" [2, 127].

Восени 1776 р. Азовський губернатор В.О.Чертков здійснив огляд старовинних запорозьких маєтностей, земель та урочищ. Метою цього об'їзду було заснування державних слобід і, відповідно, ліквідація козацьких зимівників, в подальшому існуванні яких уряд вбачав потенційну загрозу виникнення бунтів. Місця для слобод

рекомендувалося обирати в безпечних місцевостях та поблизу великих шляхів “для способного ими управління” [2, 127]. І хоча переселенням надавалися пільги, більшість козаків відмовлялася переселятись у слободи та міста, і з часом їх почали переселяти силою.

Результатом подорожі Черткова стало створення ряду державних слобід. Так, наприклад, слобода Вербки на р. Самара була заснована на місці зимівника Семена Коваля [8, 600–603], зимівники козаків Олексія Петренка, Андрія Салогуба, Олександра Шпака, що знаходилися на річці Вовчій, стали військовими слободами Олексіївкою, Андріївкою та Олександрівкою [8, 637, 714–715, 729]. В тому ж 1776 р. на Самарі Чертков засновує слободу Дмитрівку. Феодосій (Макаревський) повідомляє, що місцевість, на якій заснували слободу, “издавна занимали запорожские казаки”, які мали тут “несколько сот зимовниковъ, хуторовъ и землянокъ” [8, 581].

Сучасне м. Павлоград виникло на місці зимівника Матвія Хижняка (Хижняковського), який у 1770 р. “завел огромнейшій зимовникъ со множествомъ землянокъ и мазанокъ”. Азовський губернатор Чертков у 1775 р., відвідавши цей зимівник, “ясно увидель здесь, что по географическому расположению Азовской губернии, зимовникъ этотъ составляетъ одну изъ лучшихъ станціонныхъ линій на прямомъ пути по губернии; а потому зимовникъ Хижняковскаго Чертковъ назвалъ государствеішою воинскою слободою, давъ ей имя Матвеевки” [8, 564–565].

З “Описів состоящихъ вгоре Самаре, також в Великомъ Лузе и другихъ местахъ запорожскихъ козаковъ зимовникамъ...” [1, 274], яку у 1756 р. надіслав до Коша самарський полковник Яків Горкуша, відомо про існування в гирлі річки Вовчої зимівника козака Дінського куреня Павла Джемченка. Місце її злиття з Самарою знаходиться в Самарському лісі, між сучасними селами В'язівка, Кочережки і Булахівка.

Зимівники у цій місцевості існують і на початку 1770-х років, адже згадуються у Рапорті самарського полковника Гната Писанки про редути Дніпровської лінії, які побудовані на річках Вовчій, Самарі та біля Барвінкової стінки від 21 липня 1770 р. : “Будучи проездом по речке Волчей, писарь Мартин Высочин с числом пристойнымъ козаковъ команды здешней усмотрелъ при устье оной Волчей, близь зимовниковъ козаковъ куреняхъ Донскихъ, прозывающихся Салакаевъ, зделанной новой редут, при которомъ малороссийской команды, при одномъ значковомъ, козаковъ до 50 и посоховъ до ста.” На початку серпня того ж 1770 р. козаки Дінського куреня Яків Білий та Іван Лисиця, що жили в зимівниках при усті р. Вовчої, скаржились про заповідяні розорення від росіян, які забрали “хату рублену и изъ землянки зруб хатной, да честоколу сот до пяти...” [4, 6, 20]. З 1779 р. місцевість поблизу злиття Самари і Вовчої, в якості “ранговой дачи” стала належати Д.В.Черткову (сину азовського губернатора), який заснував тут слободу Дмитриевское (сучасне с. Булахівка Павлоградського району). Цікавим фактом є те, що жителі навколишніх сіл називають місцевість на злитті Самари і Вовчої “паланка”.

Можна припустити, що саме шляхом об'єднання козацьких зимівників у 1776 р. на правому березі р. Самара виникає слобода В'язівок. За "Описью состоящихъ вгоре Самаре, також в Великомъ Лузе и других местах запорожскихъ козаковъ зимовникамъ..." видно, що чимало козацьких зимівників було навколо місця, де виникла слобода, а саме: на Самарі та її притоках – В'язівку, Бобрівці, Кочерзі.

Зокрема, на р. В'язівок свої зимівники мали Юртак Юрко (козак Дінського куреня) та Сукур Петро (козак Кисляківського куреня), та 3 зимівника знаходилось в "устьи Вязывка" – Губи Федора (козака Васюринського куреня), Дядька Михайла (козак Кальниболотського куреня) та Охрєнка Остапа (козак Пашківського куреня) [1, 267-273]. "Устье" р. В'язівок, тобто місце її злиття з Самарою, знаходиться на сході сучасного села. Територією В'язівської селищної ради (перетинає с. Веселе) протікає і ліва притока Самари – р. Кочерга. На цій маленькій річці станом на 1756 р. зафіксовано існування чотирьох козацьких зимівників: один в гирлі річки: Боклага Ілька (козака Васюринського куреня), "Клима Пукаленка над Вовчою, у Кочережках", "Ивана Миронова родича в Самаре, в Кочережце" та Колесника Федора "у Кочерзе" [1, 272–273]. Кочерга впадає в Самару в полях, на південному-сході від села. В гирлі р. Бобрівка, яка зараз практично пересохла, за "Описью..." знаходились зимівники козаків Дінського куреня Кабаки Андрія та Коваля Іська, і "просто" річки був зимівник Шевчика Павла. Гирло цієї річки знаходиться в південно-західній частині села В'язівок поблизу Самарського лісу. Також на р. Самара, нижче Бобрівки, існував зимівник Семена Носа, козака Дінського куреня.

Окрім колишніх запорожців на життя у нову слободу прийшли "люди вольные и свободные, частію изъ Малороссіи, частію изъ Польши..." [8, 604]. Через декілька років після заснування населення В'язівки (Вязовки) складало "162 приходскихъ двора; въ нихъ мужеска 489, женска 376, обоего 865 душъ" [8, 605–606]. Очевидно, свою назву нове поселення отримало від однойменної річки В'язівок, правої притоки Самари. Також на території села росло багато в'язів, яких у наш час не залишилось [7, 2]. В'язівок ніколи не було кріпацьким селом на відміну від навколишніх поселень (Карабінівки, Дмитрієвського та ін.), а жителі з покоління в покоління переказували, що то є заслуга козаків, які були першими поселенцями [7, 2].

Тож, як видно з історичних документів, що збереглися до нашого часу, з поміж усіх Вольностей Запорозьких землі Присамар'я в період Нової Січі були заселені найщільніше. Після зруйнування Нової Січі у 1775 р. більшість запорожців залишилася на території Вольностей і продовжувала "сидіти" зимівниками, зберігаючи всі традиції козацького життя. Російський уряд, прагнучи якомога швидше заселити малоосвоєні землі колишніх Вольностей, взяв курс на ліквідацію запорожських зимівників, вбачаючи в їхньому подальшому існуванні загрозу виникнення бунтів. На середину 80-х рр. XVIII ст. козацькі зимівники перетворилися на слобідські хутори, як це видно на прикладі земель середнього Присамар'я.

Список літератури

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів 1734-1775 рр. Т.5. – К., 2008, – 525 с.
2. Бойко А.В. Запорозький зимівник в останній чверті XVIII ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2009. – Вип. XXVI. – С. 126–129.

3. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Дніпропетровська область / АН УРСР. Ін-т історії; Голов.редкол.: П.Т. Тронько (голова) та ін. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1969.–958 с.
4. Новицький Яків Матеріали для історії запорожских казаків (Из Запорожского сечевого архива за 1770 и 1771 гг.) – Екатеринослав, типография губернского земства, 1909.
5. Олійник О.Л. Запорозький зимівник. – Запоріжжя, 1997.
6. Ратанчук В.В. Ставрографічні матеріали з с. В'язівок Павлоградського району Дніпропетровської області // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К, 2011. – Вип. 20, ч. 1. – С. 135–138.
7. Спогади жителя села В'язівок Павлоградського району Івана Івановича Мацюка. – В'язівок, 1995. – 73 с.
8. Феодосій Макаревський Матеріали для історико-статистического описания Екатеринославской Епархии: Церкви и приходы прошедшего XVIII столетия.– Екатеринослав, 1880.–1055 с.
9. http://papacoma.narod.ru/maps/dostovernaya_landkarta_1750.htm

Сергей Татаринов, доцент УН ППИ УИПА,
кандидат исторических наук,
Сергей Руденко, студент 4 курса
Виктор Щербак, студент 5 курса
(Артемовск)

Сербы в казацкой среде Бахмутской провинции в XVIII столетии

В XIV–XVII вв. донецкая степь не была в полном понимании «диким полем», здесь периодически находились запорожские, донские и слободские казаки, возникали поселения на правом берегу реки Северский Донец. Возникновение поселений и строительство сторож были связаны с необходимостью защиты южных границ Московии [1].

Большую роль в освоении и защите южных границ сыграли переселенцы: сербы, словены, боснийцы, болгары и греки.

27 октября 1723 г. царь Петр Первый выдал Грамоту майору Албанезу на военный призыв из подданных австрийского цесаря, предоставил им чины и привилегии [2]. В 1729 г. князь фельдмаршал Голицын поселил 600 сербов между Местечком Тор и будущей Украинской линией [2].

Украинская линия обороны создавалась для защиты южных территорий, которые страдали от набегов крымских татар, ногайцев и калмыков. Предусматривалось строительство крепостей и укреплений. В 1731 г. фельдмаршал Миних приказал начать строительство украинской линии обороны длиной 400 верст от р. Орель до р. Изюм. На строительство было привлечено 20 тысяч казаков и 10 тысяч украинских крестьян [2].

В 1734 г. сотник Изюмского полка Василий Капнист разгромил орду калмыцкого хана Дундук-Омбы [3].

10 мая 1732 г. в основанные фельдмаршалом Голицыным поселения сербов вернулись из персидского похода другие сербы. Граф фон Вейсбах добился от императрицы Анны Иоанновны содержания сербских поселений на средства местного населения [3].